

Polskie Towarzystwo
Archeologiczne i Numizmatyczne
Oddział we Wrocławiu

Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu

2. HISTORII POLSKIEGO DEŁUGU PUBLICZNEGO

Wystawa ze zbiorów członków
Sekcji Numizmatycznej PTAN

Wrocław 1981

POLSKIE TOW. NUMIZMATYCZNE
Oddział we Wrocławiu
Muzeum Sztuki Medalierskiej
50-108 Wrocław, ul. Karłowicza 5

Historia polskiego długu publicznego, w którym się mieści pojęcie długu narodowego w XIX wieku, a długu państwowego w czasach II Rzeczypospolitej i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, należy do słabo - wręcz słabo bardzo - opracowanych działów historii gospodarczej Polski. Głęboki kryzys narodowy, jaki obecnie przeżywamy, zwrócił uwagę społeczeństwa na stan finansowy państwa, którego równowagę groźnie zachwiałły długi publiczne, obciążające każdego obywatela.

Na tle tych zainteresowań zrodził się w ramach Polskiego Towarzystwa Archeologicznego nowy dział kolekcjonerstwa - papiery wartościowe. Trudno się bowiem wgłębiać w historię gospodarczą nie znając procesu przechodzenia od pieniądza kruszcowego do pieniądza fiducjarnego. Pieniądz światowy przekształcał się z pieniądza kruszcowego stopniowo w różnorodne aktywa, wśród których - obok pieniądza papierowego - poważną rolę odgrywały walory, objęte ogólną nazwą papierów wartościowych.

Rozróżnia się tu wszelkiego rodzaju dokumenty wartościowe emitowane przez państwo lub instytucje prawa publicznego, podlegające następnie na różnych warunkach wykupowi. Do nich szczególnie należą :

- obligacje,
- listy zastawne,
- bony skarbowe,
- asygnacje.

Walory te są potwierdzeniem zobowiązania emitenta do spłaty w określonym terminie lub określonym przedziale czasowym wyszczególnionej kwoty, tudzież bieżącego regulowania odsetek do czasu spłaty długu. Bony skarbowe i asygnacje emituje się w celu zaciągania kredytów krótkoterminowych dla regulowania przez państwo płatności wewnętrznych niezależnie od tempa gromadzenia dochodów budżetowych.

Wystawa przedstawia, w jaki sposób walczone z publicznymi trudnościami finansowymi w ciężkich okresach naszej historii w XIX wieku, a więc w czasach insurekcji kościuszkowskiej, eksploatacji Księstwa Warszawskiego przez Napoleona, powstania listopadowego i wreszcie powstania styczniowego.

Następnie zgromadzono dokumenty wartościowe z czasów II Rzeczypospolitej, które przypominają okres zmagania finansowych dla doprowadzenia do równowagi budżetowej w okresach :

- tworzenia się podstaw finansowych Państwa Polskiego,
- wprowadzenia waluty złotowej,
- stabilizacji złotego.

W trzecim dziale przedstawione są wysiłki organizacyjne społeczeństwa w celu utrzymania równowagi finansowej i pomocy w gospodarce żywnościowej oraz finansowania gospodarki inwestycyjnej i remontowej w miastach w XIX w. i w pierwszej połowie XX w.

Czwarty dział dokumentuje eksploatację finansową przez administrację niemiecką ludności polskiej w Generalnej Gubernii. Historia długu publicznego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej czeka na udokumentowanie i opracowanie.

DŁUG PUBLICZNY W RZECZYPOSPOLITEJ

Postęp gospodarczy w XVI wieku zaznaczał się w Rzeczypospolitej znaczącym dodatnim bilensem w handlu zagranicznym. Wśród doradców królewskich można było dostrzec kupców trudniących się handlem z zagranicą, udziałowców przedsiębiorstw przemysłowych, górniczych, dzierżawców łąk i bankierów. Do tych ostatnich należeli krakowscy Bonerowie, Decjusze oraz Berowie. Kraków bowiem stanowił centrum bankowe Rzeczypospolitej. Dopiero za panowania Zygmunta Augusta przewodziła rolę w operacjach finansowych przejął skutecznie Gdańsk.

W tych okolicznościach wskaźnikiem zmian gospodarczych okazała się skarbowość polska. Już w pierwszych latach XVI w. nastąpiło oddzielenie skarbu publicznego od skarbu królewskiego. Podstawowe źródło dochodu skarbu publicznego stanowiły podatki ustanawiane przez sejmy. Skarb nadworny, oparty głównie na dochodach z królewczyn, miał pokrywać wyłącznie koszty utrzymania panującego monarchy i jego dworu.

Zadłużenie polskiego skarbu publicznego nie było wielkie. Powstawało głównie z tytułu nieopłaconych wynagrodzeń urzędników lub niewypłaconego żołdu wojsk najemnych. Z tytułu pożyczek zadłużenia prawie nie było.

Magnaci powoływani na wysokie urzędy wykładali swoje środki na wydatki publiczne a następnie zgłaszali roszczenie o ich zwrot. W roku 1768 sejm podjął uchwałę postanawiającą, że na uregulowanie długów skarbu publicznego ma być wydatkowana rocznie 2 mln złotych z obu skarbów koronnego i litewskiego. W 1775 roku powołano Komisję Długów Rzeczypospolitej, która miała zweryfikować istniejące zadłużenia a następnie spłacać je ze specjalnego "funduszu długu umarzającego". Na utworzenie funduszu przeznaczono: a/ dotacje ze skarbu, b/ "subsidium charitativum" z dóbr kościelnych, c/ niektóre czynsze z królewczyszyn. Zgłoszone pretensje wynosiły 150 mln złotych, z czego Komisja uznała za uzasadnione ok. 1 % ale ostatecznie spłata wynosiła ok. 2 mln zł. W roku 1792 dawne zobowiązania zostały całkowicie zlikwidowane. Równocześnie w okresie Sejmu Czteroletniego zaciągnięto nowe pożyczki wewnętrzne i zagraniczne. Od bankierów warszawskich pożyczono 5,5 mln zł w czterech ratach kwartalnych na 7 %. W roku 1790 Polska otrzymała od bankierów holenderskich po kursie emisyjnym 93 za 100 pożyczkę 7.2 mln zł na 7 lat.

Po trzecim rozbiórce Polski zawarta została w styczniu 1793 r. w Petersburgu umowa potwierdzona przez trzy dwory rosyjski, austriacki i pruski, które zobowiązały się do likwidacji długów b. Rzeczypospolitej i ostatniego jej króla Stanisława Augusta. Długi te obejmowały:

- publiczne pożyczki, zaciągnięte w Holandii i zatwierdzone przez Sejm w Grodnie w 1793 r. wraz z procentami. Z mowy przewodniczącego komisji skarbowej na tym Sejmie, posła bełzkiego Rokossowskiego wynikało, że Polska winna Holandii 10 mln zł i 3 mln zł zaległych procentów,

- długi króla Stanisława Augusta, które wg określenia konwencji wynosiły 40 mln zł.

Umową objęto także długi z insurekcji kościuszkowskiej na życzenie Rosji i Austrii. Dług ten jednak przypisano Warszawie do spłaty.

-./-

KSIĘSTWO WARSZAWSKIE

Społeczeństwo polskie w okresie Księstwa Warszawskiego było obciążone następującymi zobowiązaniami:

1. Długiem pruskim z mocy konwencji zawartej w Bajonie w 1808 r. między rządem Księstwa Warszawskiego a Napoleonem I. Przejęte przez Napoleona wierzytelności Prus na hipotekach wielkopolskich, wynoszące 43 mln fr zostały odstąpione Księstwu Warszawskiemu za 21 mln fr płatnych w ciągu 4 lat. Dług ten jednak okazał się nieściągalny - stąd określenie "bajonkie sumy" czyli wielkie i nierealne.

2. Mocą tej konwencji rząd Księstwa Warszawskiego zobowiązał się zapłacić rządowi Francji 4 mln fr wg następującego wyliczenia:

- za sól pozostawioną przez rząd Prus	1,5 mln fr
- za artylerię	1,5 " "
- za pożyczkę dla Napoleona	1,0 " "
razem	4,0 mln fr

W tym celu wypuszczono 400 bonów po 10 000 fr na 5% = 16 216 zł z terminem umorzenia do 1813 r. Szczupłe dochody Księstwa nie pozwoliły spłacić tych bonów.

3. Pożyczka wewnętrzna z 1808 roku na zaopatrzenie wojska. Przewidziana subskrypcja wynosiła 4,5 mln zł na 6 %. Wypuszczono obligacje po 5000 zł i po 2500 zł. Zebrano, mimo przymusu pożyczki ok. 2 mln zł.

4. Pożyczka obligacyjna 6 % francuska z 1812 r. w wysokości 12 mln fr na rzecz skarbu Księstwa Warszawskiego od Domu Bankowego Perregaux Laffitte et comp. w Paryżu. Pożyczka była zabezpieczona na połowie dochodów z kopalni soli w Wieliczce i miała zastrzeżenie, że żadne zmiany polityczne w układzie stosunków politycznych w tej części Europy nie mogą być powodem jej umorzenia. Niestety połową uzyskanej kwoty z pożyczki zabrał Napoleon a drugą część polecił skierować na przygotowanie armii polskiej do kampanii na Rosję. W ten sposób pożyczka stała się ciężarem społeczeństwa polskiego.

5. Wobec wyczerpania się skarbu publicznego i niemożności zaspakajania długów, wypuszczono do obiegu od dnia 1 lipca 1811 bilety kasowe o wartościach 1, 2, 5 talarów równających się 6, 12, 30 złotych w łącznej ilości 9 mln złotych. Biletami można było płacić do połowy należności podatkowe a druga połowa wymiagalna była na monetę obiegową. Biletami płacono należności za dostawy wojskowe, pobory urzędników i należności za żołąd.

Operacje finansowe talarami papierowymi nie poprawiły systemu pieniężnego w Księstwie Warszawskim. Po zajęciu Księstwa przez wojska rosyjskie w styczniu 1813 r. bilety kasowe zostały całkowicie wyparte przez walutę rosyjską. Dla likwidacji zadłużenia z epoki Księstwa Warszawskiego ustalono w Królestwie Polskim - Komisję Centralną Likwidacyjną.

POŻYCZKA UDZIAŁOWA Z 1829 ROKU

W dniu 9 lutego 1829 r. została zatwierdzona przez Króla Polskiego Aleksandra pożyczka wewnętrzna dla Królestwa Polskiego na kwotę 42 mln złotych. Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu wydała na nią ogólną obligację, którą wciągnięto do Wielkiej Księgi Długu Krajowego. Obligację złożono w Ratuszu Głównym miasta stołecznego Warszawy. Pożyczka była zabezpieczona na dochodach z kopalni soli w Wieliczce a roczne sumy na jej stopniowe umorzenie prelimitowano w państwowym budżecie. Pożyczka składała się z 147000 obligacji udziałowych, wystawionych na okaziciela po 300 zł p, co stanowiło kapitał nominalny pożyczki w wysokości 44800000 złp. Umorzenie pożyczki było przewidziane na 25 lat poczynając od roku 1830. Pożyczka była dobrze notowana na giełdach warszawskiej, petersburskiej, berlińskiej i hamburskiej.

Rozliczenie z pożyczki podaje na posiedzeniu Izby Poselskiej w dniu 29 stycznia 1831 roku zastępca ministra skarbu hr Ludwik Jelski przy okazji uchwalenia prowizorium budżetowego po wybuchu powstania listopadowego a mianowicie :

- własność skarbu państwa zamieszczona w budżecie	22 000 000
- na dopełnienie uposażenia Banku Polskiego	10 000 000
- zużyto na potrzeby wojska	2 000 000
- koszty pożyczki	2 400 000
/" Niech się Izbie nie zdaje, żeby były zbyt wysokie. Pieniądze bowiem były brane w sztabach w Hamburgu, koszta komisji wynosiły 2,5 od sta"/	
- zakup dóbr Terespol	1 300 000
- zakup papieru w Jeziornie na odbijanie znaków	187 000
- zakup placu nad Wisłą pod magazyny zboża	700 000
- na przyjęcie cesarza Aleksandra / będą zwrócone przez kasę rosyjską/	332 000
- na spłatę długów państwowych przez Komisję Likwidacyjną i zakup koni po wybuchu powstania	4 000 000
- zakup placu pod budowę cerkwi rosyjskiej	81 000

BANK GOSPODARSTWA KRAJOWEGO

Pożyczki Ulenowskie

Bank powstał w 1924 roku przez połączenie dawnego Banku Krajowego Galicji i Lodomerii, Państwowego Banku Odbudowy i Zakładu Kredytowego Miast Małopolskich. Przeprowadził on konwersję listów zastawnych i obligacji kolejowych z okresu zaboru austriackiego. Przede wszystkim jednak włączył się przeprowadzeniem w latach 1924/26 na wniosek rządu Władysława Grabskiego pertraktacji i sfinansowania umowy z amerykańskim Towarzystwem ULEN o pożyczkę dla 10 miast polskich na budowę urządzeń komunalnych. Pożyczka wynosiła 12,5 mln dolarów i była podzielona na dwie transze z wyraźnym określeniem wysokości sum pożyczki przeznaczonej dla każdego z korzystających miast. Podział sum pożyczki między poszczególne miasta i ich przeznaczenie zgodnie z umowami technicznymi były następujące :

Częstochowa	2571000	wodociągi, kanalizacja, rzeźnia
Lublin	2858000	wodociągi, kanalizacja, rzeźnia
Piotrków	1714000	elektrownia, wodociągi, kanalizacja, hala targowa
Radom	2571000	wodociągi, kanalizacja, rzeźnia

Kielce	500000	wodociągi, kanalizacja
Soanowiec	1500000	wodociągi, kanalizacja
Dąbrówka Gór.	250000	wodociągi, kanalizacja
Otwock	150000	kasyno gry,
Zgierz	230000	zakład kąpielowy,
Ostrów Wielkop.	120000	elektrownia.

Z wysokości nominalnej pożyczki potrącono 15 % na różnicę emisyjną i kursową a dalsze 15 % na zryczałtowane honorarium za usługi Towarzystwa. W przeliczeniu na złote otrzymała Polska nominalnie 102,5 mln zł, faktycznie jednak 71,75 mln zł. Wobec trudności w spłaceniu pożyczki BGK wysunął koncepcję na spłacenie Ulenowi zaległości pożyczonymi od Ulena sumami. Zgodnie z tą koncepcją na spłacenie Ulenowi 70 dolarów pożyczono od tegoż Ulena 100 dolarów płacąc od nich dodatkowo oprocentowanie wynoszące w skali rocznej 8 %. Innymi słowy spłacenie 70 dolarów miało kosztować 260 dolarów. Zmuszenie miast przez rząd Grabskiego do zaciągnięcia pożyczki w wysokości znacznie przekraczającej ich możliwości płatnicze, uciążliwe warunki i nierealne terminy spłat, nie rentujące się w wielu wypadkach cele pożyczki, polityka BGK - doprowadziły do ruiny finanse miast - dłużników i odbiły się na budżecie państwa.

POŻYCZKA STABILIZACYJNA Z 1927 R.

Zasady drugiej w historii międzywojennej reformy walutowej Polski zostały ustalone w "Planie stabilizacyjnym" z dnia 13 listopada 1927 r. w ścisłym porozumieniu z przedstawicielami banków amerykańskich. Jednak - jak pisał Komisarz Banku Polskiego Leon Barański w czasopiśmie "Przemysł i Handel" z 1927 r. s. 1457 - ... "mylnie byłoby tego rodzaju ujęcie sprawy, iż plan stabilizacyjny był koncesją Rządu wobec zagranicy w zamian za udzieloną pożyczkę. Przeciwnie - plan stabilizacyjny jest rzeczą zasadniczą, pierwotną, której szczegółem jest dopiero pożyczka zagraniczna; szczegółem co prawda niezwykle ważnym, bo stanowiącym środek potrzebny do realizacji planu. Podobnym środkiem są zresztą i kredyty otwarte dla Banku Polskiego przez kilkanaście banków emisyjnych świata".

Celem reformy i planu było oparcie waluty i gospodarki skarbowej na tak silnych podstawach, aby ugruntować stosunki do stosunków gospodarczych w Polsce. Postanowienia planu zostały oparte na t.t.w. 7 % Pożyczce Stabilizacyjnej. Wysokość pożyczki, pokrytej emisją obligacji ustawowo zezwolonej i faktycznie uzyskanej wyniosła 62 mln dolarów oraz 2 mln funtów szterlingów, t.j. łącznie ok. 72 mln dolarów. Odcinki obligacji opiewały na 100, 500, 1000 dol. oraz na 100 i 500 funtów szt. Warunki pożyczki ocenić należy jako ogólnie przyjęte przy owym eksporcie kapitałów. Pożyczka była lokowana po kursie 100, cena wykupu wynosiła 103 za 100 a nominalne oprocentowanie 7 %. Przy uwzględnieniu wysokich prowizji zainkasowanych przez banki emitujące, faktyczny koszt pożyczki wynosił 9 %.

Ogólna równowartość dewiz otrzymanych przez Bank Polski wynosiła około 545 mln złotych i została rozdzielona następująco:

- 255 mln zł na udzielenie obrotu pieniężnego, z czego przeznaczono 90 mln zł na emisję monet srebrnych,
- 75 mln na powiększenie kapitałów własnych Banku Polskiego,
- 75 mln na utworzenie rządowej rezerwy skarbowej,
- 140 mln na kredyty rolnicze i kredyty dla przedsiębiorstw pań.

Korzyści zatem z pożyczki były wielostronne. Wzmocniła ona podstawy finansowe Banku Polskiego, przyczyniła się do wprowadzenia jednolitego obiegu pieniężnego, stworzyła rezerwę skarbową Rządu i wreszcie przyczyniła się do przyśpieszenia tempa rozwoju gospodarczego.

W związku z planem stabilizacyjnym i pożyczką Rząd zgłosił wniosek konsorcjum banków amerykańskich na powołanie jako doradcy byłego podsekretarza stanu w amerykańskim ministerstwie skarbu Charles'a S. Dewey'a na okres trzech lat. Współpraca jego z Ministerstwem Skarbu i Bankiem Polskim nie natrafiała na żadne trudności a wyjazd jego z Polski po trzyletniej kadencji nie spowodował zmian w ustosunkowaniu się przychylnym banków zagranicznych.

Przy tej okazji należy zaznaczyć, że dokonana wówczas przez Bank Polski wielka transakcja za 190 mln zł = 20 mln dolarów zakupu złota na rynkach Nowego Jorku i Londynu była szeroko komentowana w międzynarodowej publicystyce i literaturze fachowej.

Pod ochroną reglamentacji dewizowej w roku 1936 zmniejszenie świadczeń na rzecz wierzycieli, które na tle obniżonego poziomu cen krajowych i światowych stały się nieproporcjonalnie dotkliwym ciężarem dla państwa, stało się koniecznością i w przypadku tej pożyczki. Doprowadziło to do zmniejszenia bieżących odsetek do 4,5 % i przedłużeniu okresów amortyzacyjnych. Na tych też zasadach zostały emitowane obligacje konwersyjne.

EMISJE POŻYCZEK OBLIGACYJNYCH WSWNETRZNYCH

W LATACH 1930-35

Po paroletnim okresie nadwyżek budżetowych - rok budżetowy 1930-31 był pierwszym wykazującym deficyt, który w latach do 1935 osiągnął łączną kwotę 1,3 mld złotych. W tym okresie Skarb Państwa uciekał się kilkakrotnie do zaciągania pożyczek wewnętrznych, dających - mimo wyczerpania rynku pieniężnego - korzystne wyniki.

W ciągu roku 1930 dwukrotnie podwyższono emisję 5 % POŻYCZKI KONWERSYJNEJ Z 1924 R. łącznie o sumę 40 mln zł.

W sierpniu 1930 r. wypuszczono 3 % POŻYCZKĘ BUDOWLANĄ w wysokości 50 mln zł. w obligacjach po 50 zł.

W lutym 1931 wypuszczono 4 % PREMIOWĄ POŻYCZKĘ DOLAROWĄ Serii III na sumę 7,5 mln dolarów. Pożyczkę przeznaczono na fundusz wykupu nieskonwertowanej reszty obligacji 5 % Premiowej Pożyczki Dolarowej Serii II oraz na cele Kredytu rolnego.

Doniosłym i szczególnie korzystnym dla Skarbu wydarzeniem był nadspodziewany wysoki rezultat zapisów na POŻYCZKĘ NARODOWĄ, którą rozpisano w 1934 r. na kwotę 120 mln zł. Pożyczka została ok. 2,7 krotnie pokryta, dając 330 mln zł. Wynik ten osiągnięto w dużym stopniu przy zastosowaniu moralnego i społecznego nacisku przez związki zawodowe, organizacje branżowe itp.

W latach 1933/34 emitowano krótkoterminowe bilety skarbowe. Obieg ich wynosił w końcu roku 1934 108,5 mln zł.

W maju 1935 roku emitowano 3 % PREMIOWĄ POŻYCZKĘ INWESTYCYJNĄ. Nominalna subskrypcja wynosiła 242 mln zł. Wpływy gotówkowe były niższe, gdyż 1/3 t.j. 78 mln zł zadeklarowano obligacjami 6 % pożyczki Narodowej.

Osobą, która w tym czasie kierowała emisją, był... było wykorzystanie... kraju i wyniesienie...

Na początku 1935 roku... znaczne ograniczenia... bowiem obowiązkiem... 500 złotych, po czym... 100 złotych... 300 zł na dorosłą osobę. Prawa do wymiany nie posiadali Żydzi.

Dla pokrycia nadzwyczajnych wydatków, związanych z finansowaniem armii niemieckiej emitowano bilety skarbowe, które miały charakter procentowych papierów wartościowych. Bilety były emitowane w czternastu transzach. Każda transza zawierała bilety różnych wartości przeważnie od 5000 zł do 10000 zł, były także w niektórych transzach bilety wartości 50000 i 100000 zł. Procent przyznawany wynosił 4 %, 3,5 % i 3 %. Bilety miały tekst w języku niemieckim i polskim a od IX transzy także w ukraińskim. Do emitowania biletów skarbowych był upoważniony prezydent głównego wydziału finansowego w rządzie Generalnego Gubernatorstwa. Do subskrypcji pożyczek były zobowiązane banki poza bankiem Emisyjnym, kasy oszczędności, kasy komunalne, zarządy gmin i przedsiębiorstwa. Ogólna emisja biletów wynosiła 1,2 miliarda zł.

EGPIT W-W, 1750-B1-1000-5-5